

BOOK REVIEW

Τίτλος: Η κοινωνία της διακινδύνευσης. Καθ' οδόν προς μιαν άλλη νεωτερικότητα.

Συγγραφέας: Ulrich Beck

Σελίδες: 424

Επιστημονική επιμέλεια – μετάφραση: Νικήτας Πατινώτης

Έτος έκδοσης: 2015

Εκδόσεις: Πεδίο

Η αναστοχαστική βιογραφία στις διαδρομές του βίου: ευλογία ή κατάρα;

Εισαγωγή

Ο λόγος για τον οποίο σκέφτηκα να προβώ σε μια βιβλιοκριτική του κλασικού έργου του Beck ήταν απλά γιατί είναι από τα τελευταία κείμενα κοινωνιολογικής θεωρίας που διατυπώθηκαν προς του τέλος του 20^{ου} αιώνα και τα οποία επιχειρούν να παράξουν αυτό που όλο και λιγότερο πριμοδοτείται από την τυποποιημένη λογική της παραγωγής άρθρων των επαγγελματιών του χώρου, δηλαδή η παραγωγή θεωρίας. Λέγοντας θεωρία εδώ δεν εννοούμε την αστόχαστη και ασυνάρτητη έκφραση ιδεολογικο-πολιτικών επιχειρημάτων ή μεταμοντέρνων γενικεύσεων για το «σχετικισμό της γνώσης», αλλά συστηματικές απόπειρες άρθρωσης συνεκτικών προτάσεων που θα επιτρέπουν με επιστημικά δικαιολογημένο τρόπο τη μετάβαση από παρατηρησιακούς όρους που

αφορούν το πολλαχώς βιωμένο σε θεωρητικές σχέσεις, επιτρέποντας παράλληλα τη δυνατότητα παραγωγής εμπειρικής έρευνας.

Στόχος του Beck είναι να αρθρώσει ένα θεωρητικό επιχείρημα παρόμοιας εμβέλειας με αυτά που διατύπωσαν οι λεγόμενοι κλασικοί της κοινωνικής θεωρίας, όπως οι Simmel, Weber, Durkheim, οι οποίοι έθεσαν την ατζέντα των ερωτημάτων που απασχόλησαν την σκέψη της νεωτερικότητας, όπως είναι για παράδειγμα η σχέση ατόμου και κοινωνίας, τα αίτια και οι συνέπειες της μετάβασης στη σύγχρονη κοινωνία ή οι ψυχο-κοινωνικοί όροι που καθιστούν την κοινωνία δυνατή. Με αυτή την έννοια ο Beck καταπιάνεται με τα ίδια ζητήματα προσεγγίζοντάς τα όμως υπό το πρίσμα της δικής του θέσης σύμφωνα με την οποία η κοινωνικο-ιστορική συγκυρία που ζούμε είναι εντελώς διαφορετική τόσο απο θεσμική όσο και απο υπαρξιακή πλευρά απο την νεωτερική κοινωνία του 19ου και των μέσων του 20ου αιώνα. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο ο Beck κάνει λόγο για μια πρώτη νεωτερικότητα και για μια δεύτερη νεωτερικότητα κάθε μια απο τις οποίες παρουσιάζει διαφορετικά χαρακτηριστικά.

Όπως καθένας απο τους κλασικούς της κοινωνικής θεωρίας άφησε ως παρακαταθήκη τουλάχιστον μια εννοιολογική κατηγορία η οποία λειτούργησε ως σημείο αναγνώρισης του έργου του και κατανόησης του οικοδομήματός του, έτσι και ο Beck οργάνωσε όλο του έργο γύρω απο την έννοια του ρίσκου ή της διακινδύνευσης προκειμένου να επεξεργαστεί τις ασυνέχειες και της διαφορές μεταξύ πρώτης και δεύτερης νεωτερικότητας. Η έννοια της διακινδύνευσης έχει στόχο να συλλάβει τόσο τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση όσο και τη σχέση του ανθρώπου με τον εαυτό του και με τους θεσμούς που τον περιβάλλουν.

Η (ξαναειπωμένη) κριτική του εργαλειακού Λόγου

Ξεκινώντας απο την πρώτη, ο Beck εκτιμά ότι κατεξοχήν χαρακτηριστικό του τρόπου με τον οποίο βιώνεται το ρίσκο στις μέρες μας έχει να κάνει με την αποικιοποίηση των όρων που το παράγουν και το διαχέουν στην κοινωνία οι διάφορες επιστημονικές ομάδες. Με άλλα λόγια, οι απειλές που προέρχονται απο την κακομεταχείριση της φύσης βιώνονται ως τέτοιες ακριβώς επειδή έχουν πολλαπλασιαστεί οι επιστημονικές ομάδες που αξιόνουν να ορίσουν, να μετρήσουν, να αποτιμήσουν αυτές τις απειλές σε σχέση με πληθυσμιακά, ηλικιακά, περιβαλλοντικά και γεωγραφικά κριτήρια. Όσο περισσότερη είναι η επιστημονική γνώση για ένα τομέα ενδιαφέροντος, τόσο μεγαλύτερη είναι και η διάχυση της διακινδύνευσης που περιβάλλει το εύρος των πρακτικών που εμπλέκονται σε αυτόν τον τομέα και άρα το ίδιο το ρίσκο αναπαρίσταται ως κάτι που εμφιλοχωρεί παντού.

Ως εκ τούτου, ισχυρίζεται ο Beck, απόρροια της επιστημονικοποίησης και της εμπορευματοποίησης του ρίσκου είναι όχι μόνο ο πολλαπλασιασμός των ειδικών και των αναγκών που αυτοί επιβάλλουν ως επιτακτικές αλλά και ο επαναπροσδιορισμός των “αδαών” και των πολλών που δεν γνωρίζουν και χρειάζονται πληροφόρηση. Έτσι απο τη μια επαναχαράσσεται η διάκριση ανάμεσα στον ορθολογικό προσδιορισμό του ρίσκου απο τους ειδικούς και στην ανορθολογική πρόσληψή του απο τους αδαείς και απο την άλλη εντείνεται η εξάρτηση των δεύτερων απο τους πρώτους. Εδώ βρίσκεται η πηγή της πρώτης αμφιθυμίας η οποία χαρακτηρίζει τον τρόπο πρόσληψης του ρίσκου στην δεύτερη νεωτερικότητα: την ίδια στιγμή που η επιστημονική γνώση καθιστά ορατούς τους κινδύνους και παρέχει τα μέσα για την προφύλαξή τους, θεωρείται και υπεύθυνη για τα δεινά της νεωτερικότητας, με την καταστροφή του περιβάλλοντος, τις παρεμβάσεις στα τρόφιμα κτλ.

Αυτό έχει ως συνέπεια, συνεχίζει τον συλλογισμό του ο Beck, το γεγονός ότι οι διεκδικήσεις του συλλογικού καλού στη δημόσια σφαίρα δεν γίνονται στη βάση ταξικών ή κοινωνικών διεκδικήσεων όπως συνέβαινε στην πρώτη νεωτερικότητα αλλά στη βάση εφήμερων συλλογικοτήτων οι οποίες οργανώνονται στη βάση των προσλήψεων του ρίσκου που χαρακτηρίζει τους αδαείς και απληροφόρητους οι οποίοι αντιτίθενται στη γνώση του ρίσκου που μονοπωλούν οι λίγοι ειδικοί.

Θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι μέρος αυτού του επιχειρήματος του Beck συνεχίζει την κριτική στον εργαλειακό Λόγο έτσι όπως αυτή αρθρώθηκε στη Σχολή της Φραγκφούρτης και στο έργο του Foucault. Κάποιος που είναι εξοικειωμένος με τις εν λόγω παραδόσεις θα δυσκολευτεί να βρει κάτι καινοτόμο στις σελίδες του βιβλίου που ο Beck αφιερώνει για να μιλήσει για τον εκμοντερνισμό της διακινδύνευσης, παρόλο που μια πιο προσεκτική ανάγνωση είναι ικανή να αναδείξει την επιπρόσθετη συμβολή του Beck στη σχετική συζήτηση. Εν τούτοις, η όποια συμβολή δεν είναι θεματοποιημένη σε τέτοιο βαθμό ώστε να αποτελέσει σημείο αναφοράς και πηγή θεωρητικού στοχασμού για εμπειρική έρευνα. Δεν μπορεί όμως να πει κανείς το ίδιο και για το δεύτερο μέρος της επιχειρηματολογίας του Beck όπου αναπτύσσει την έννοια της διακινδύνευσης σε σχέση με την εξατομίκευση του κοινωνικού, σχέση η οποία καθορίζει ακόμα και σήμερα όχι μόνο την κοινωνική θεωρία αλλά και εξειδικευμένες περιοχές της κοινωνικής έρευνας, όπως είναι οι νεανικές μεταβάσεις και η κοινωνιολογία της εργασίας.

Η εξατομίκευση ως ειδική μορφή κοινωνίωσης

Ειδικότερα, ο Beck εκτιμά ότι ίδιον της δεύτερης νεωτερικότητας είναι η απελευθέρωση του ανθρώπου από παραδοσιακούς δεσμούς εξασφάλισης της κοινωνικής συνοχής σε σχέση με τους οποίους οργάνωνε τους νοηματοφόρους άξονες της διαδρομής του βίου του στο παρελθόν. Δεν πρόκειται για μια εξέλιξη περιθωριακή της νεωτερικής κοινωνίας ή παρόμοια με αυτή που εντόπισαν οι κλασικοί που προαναφέραμε αλλά για το ότι αυτή η εξέλιξη θέτει σε κίνηση ένα είδος δεύτερο είδος αμφιθυμίας που διατρέχει ταυτόχρονα τις υπαρξιακές σταθερές του ανθρώπου και τα συλλογικά νοήματα που δομούν την κοινωνική θέσμιση (γι αυτό και ο ίδιος μιλάει για «πολιτική οικονομία της αμφιθυμίας»). Η αμφιθυμία έγκειται στο ότι παράλληλα με αυτή την διαδικασία εξατομίκευσης του κοινωνικού όπου οι άνθρωποι δεν αντλούν απο ταξικές κουλτούρες, παραδόσεις ή Μεγάλες Αφηγήσεις για νοηματοδοτήσουν τις σκοποθεσίες τους, την ίδια στιγμή οι κοινωνικές ανισότητες παραμένουν και η ανασφάλεια εντείνεται.

Δεδομένης της αδυναμίας των ταξικών δεσμών και των παραδοσιακών συλλογικοτήτων να λειτουργήσουν ως υπαρξιακοί πυλώνες, αναδύονται εξατομικευμένες μορφές ύπαρξης οι οποίες ωθούν τους ανθρώπους να καταστήσουν τους ίδιους τους εαυτούς τους το κέντρο του σχεδιασμού του βίου τους και λήψης των αποφάσεών τους. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η δεύτερη νεωτερικότητα έχει ονομαστεί από τον Β ως «αναστοχαστική». Όλο και περισσότερο οι άνθρωποι θα πρέπει να επιλέξουν μόνοι τους σε ποια ομαδοποίηση να ενταχθούν, να αποφασίσουν για το είδος της κοινωνικής ταυτότητας που τους ταιριάζει ως απόρροια αυτής της ομαδοποίησης και ταυτόχρονα να αναλάβουν και το ρίσκο όλης αυτής της διαδικασίας. Οι παλαιοί μηχανισμοί εξασφάλισης της κοινωνικής ενσωμάτωσης δεν μπορούν να λειτουργήσουν ως δίκτυο

ασφαλείας απέναντι στην απειλή της ανεργίας και της ανασφάλειας. Εντατικοποίηση και εξατομίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων πάνε μαζί, ισχυρίζεται ο Beck και ως εκ τούτου, τα συστημικά προβλήματα χάνουν την πολιτική τους σημασία και βιώνονται ως προσωπική αποτυχία.

Εδώ θέλει λίγη προσοχή γιατί αρκετοί είναι αυτοί που έχουν διαβάσει πρόχειρα την εν λόγω θέση και την βλέπουν ως ένα είδος απολογίας της φιλελευθεροποίησης των εργασιακών σχέσεων. Αντίθετα, ο Beck επαναλαμβάνει διαρκώς ότι αυτή η βιογραφικοποίηση της ζωής του σύγχρονου ανθρώπου και η εξατομίκευση η οποία την τροφοδοτεί είναι ένα νέα είδος κοινωνίωσης (με την έννοια που προσδίδει στον όρο Simmel. Ο όρος που έχει αποδοθεί στα αγγλικά είναι «societalization»), δηλαδή ως κάτι που έχει ως ορατή εκδήλωση το συμβεβηκός την ανάληψη του ρίσκου αλλά έχει ως αιτία μια ολική κοινωνική δυναμική που παράγει συγκεκριμένους τύπους ύπαρξης. Θα λέγαμε ότι η εξατομίκευση αντιμετωπίζεται από τον B ως ένα «ολικό κοινωνικό γεγονός», για να θυμηθούμε τον Mauss. Σε όλη την πορεία του σκεπτικού του ο B προσπαθεί να ξεδιπλώσει την διαλεκτική αυτής της σχέσης αλλά μέσα από μια ορολογία η οποία εστιάζει περισσότερο στους μετασχηματισμούς της υποκειμενικότητας.

Η εξατομίκευση του κοινωνικού είναι, μ' άλλα λόγια, είναι μια ιστορικά αντιφατική ειδική εκδοχή κοινωνίωσης που συγκροτεί την δεύτερη νεωτερικότητα, εντός της οποίας αναπτύσσονται εξατομικευμένες μορφές ζωής (άλλη μια έννοια παρμένη από τον Simmel) που παραμένουν όμως εξαρτημένες από θεσμικές μεταβολές, όπως είναι η αγορά εργασίας και οι συμβουλευτικοί Λόγοι της ιατρικής, των παιδαγωγών και των ψυχολόγων. Στην δεύτερη νεωτερικότητα οι νέου τύπου κοινότητες που δημιουργούνται παράγονται μέσα από μορφές και εμπειρίες διαμαρτυρίας που προκαλεί

η βιομηχανική και διοικητική αποικιοποίηση στην «ιδιωτική σφαίρα». Με αυτή την έννοια, από τη μια τα νέα κοινωνικά κινήματα αποτελούν εκφράσεις των προαναφερθέντων συνθηκών διακινδύνευσης και από την άλλη είναι το αποτέλεσμα της αναζήτησης προσωπικής και κοινωνικής ταυτότητας σε μια από-παραδοσιακοποιημένη κοινωνία.

Η αμφιθυμία που προκαλεί η κοινωνικά οργανωμένη εξατομίκευση του κοινωνικού και η αναστοχαστικότητα που τη συνοδεύει έγκειται στο ότι παράλληλα με την διεύρυνση του δικαιώματος να ελέγχει κανείς τη ζωή του και να επιλέγει μεταξύ διαφορετικών εναλλακτικών, χάνεται και εκείνο το είδος της μη προτασιακής και πρακτικής γνώσης πάνω στην οποία βασιζόταν η πίστη στην αξία της άγνοιας και της μη επιστημικά δικαιολογημένης προσκόλλησης σε συλλογικότητες και κοινότητες της πρώτης νεωτερικότητας. Ενώ στην πρώτη νεωτερικότητα η ριζική αμφιβολία στους λόγους ύπαρξης του κόσμου ήταν σε παρένθεση και μόνο υπο όρους ερχόταν στο προσκήνιο ως αντικείμενο στοχασμού της πρακτικής λογικής, αντίθετα, στη δεύτερη νεωτερικότητα οι άνθρωποι θα πρέπει να πειστούν για την αξία τού να μπαίνει κάτι σε παρένθεση, παραγνωρίζοντας όμως τους κοινωνικούς όρους που δομούν αυτή την στάση ζωής. Την ίδια στιγμή που η επιδίωξη του προσωπικού πεπρωμένου βιώνεται ως ανεξαρτησία, παράλληλα αντιμετωπίζεται και ως βάρος αναφορικά με τα ηθικά και συναισθηματικά θεμέλια που θα πρέπει να το διαμοιράσουν και να το νομιμοποιήσουν ως λήψη απόφασης στην καθημερινή ζωή. Με τα λόγια του ίδιου του B: «το ίδιο το άτομο γίνεται η αναπαραγωγική ενότητα του κοινωνικού στον ίδιο τον βίοκοσμο».

Έτσι, παράλληλα με την εξατομίκευση έχουμε και εντατικοποίηση της τυποποίησης των ορών που την καθιστούν εξαρτημένη από την αγορά εργασίας ή την εκπαίδευση. Μ' άλλα λόγια, ο Beck περιγράφει εδώ ένα σύγχρονο είδος ετερογονίας των σκοπών

πάνω στην οποία δομείται το ίδιο το κοινωνικό, στο βαθμό που οι ηθελημένες σκοποθεσίες της ατομικής δράσης, ακριβώς επειδή έχουν κοινωνική δόμηση, παράγουν μη ηθελημένα αποτελέσματα, με την εξής έννοια: η εξατομίκευση ισούται με την θεσμοποίηση και με την δυναμική των θεσμών να μορφοποιούν πολιτικά τις βιογραφίες και τις βιωμένες καταστάσεις ζωής, με την μορφοποίηση αυτή να ξεδιπλώνεται «αδιόρατα», «ασυνείδητα» και ως λανθάνουσα συνέπεια των αποφάσεων που αφορούν θεσμικά ζητήματα.

Η αναστοχαστική βιογραφία και οι ηθικοί όροι κατασκευής της

Η μορφοποίηση των αναστοχαστικών βιογραφιών από τους θεσμούς παράγει ένα είδος εξάρτησης οι συνέπειες της οποίας αγγίζουν τις ίδιες ομάδες που άγγιζαν και στην πρώτη νεωτερικότητα, δηλαδή τις μη προνομιούχες ηλικιακά, γεωγραφικά και ταξικά κοινωνικές ομάδες. Οι αξιοπρεπείς ευκαιρίες ζωής, λέει ο Β, καθορίζονται από το κατά πόσο ανταποκρίνεται κανείς στις εξελίξεις της αγοράς εργασίας και αυτή η ανταπόκριση καθορίζεται με τη σειρά της από την εκπαίδευση. Άρα, όποιος δεν έχει πρόσβαση σε αυτούς τους πόρους αντιμετωπίζει το φάσμα της κοινωνικής αβύσσου. Μ' άλλα λόγια, οι θεσμικά εξαρτημένες ατομικές καταστάσεις προκαλούν γενεακά εστιασμένα προτερήματα ή μειονεκτήματα στις αντίστοιχες νεανικές ομαδοποιήσεις, ανάλογα με τους οικονομικούς κύκλους της αγοράς εργασίας. Έτσι, οι θεσμοί επιδρούν στις κρατικά δομημένες κατηγοριοποιήσεις τυποποιημένων βιογραφιών, στις οποίες η πραγματικότητα αντιστοιχεί όλο και λιγότερο.

Ο λόγος είναι ότι η μισθωτή εργασία η οποία οριοθετεί την τυπική εργασιακή σχέση και θεμελιώνει την τυποποιημένη βιογραφία της Φορδικής περιόδου, χάνει την κρατική της προστασία από τη στιγμή που αυξάνεται ο αριθμός των νέων οι οποίοι δεν καταφέρνουν να μπουν σε νεαρή ηλικία στο σύστημα της απασχόλησης, ενώ η κοινωνική τους ασφάλιση είναι ανύπαρκτη ή τυπική καθώς αυξάνεται η «μαύρη εργασία», με αποτέλεσμα την αλλαγή στην ίδια την οργάνωση των γαμήλιων στρατηγικών και του έμφυλου καταμερισμού της εργασίας.

Την ίδια στιγμή που αποσύρονται οι ταξικές ή κρατικο-προνοιακές ορίζουσες διαχείρισης αυτής της συλλογικής απογοήτευσης, εντείνονται οι γραφειοκρατικοί και συναισθηματικο-συμβουλευτικοί μηχανισμοί αναπλαισίωσής της. Όπως ο ίδιος λέει «ο κοίλος καθρέφτης της ταξικής συνείδησης ραγίζει χωρίς να διαλύεται, με το κάθε ραγισμένο κομμάτι να παράγει την δική του οπτική, καθώς η επιφάνεια του καθρέφτη με τα εκατοντάδες κομμάτια δεν μπορεί να παράξει μια ενοποιημένη εικόνα». Υπό αυτή την έννοια εξατομίκευση σημαίνει ότι ο καθένας μας αναλαμβάνει να φτιάξει μια βιογραφία δομημένη σε αποφάσεις των οποίων το ηθικό, συναισθηματικό, διανοητικό και κοινωνικό υπόβαθρο θα πρέπει εμείς οι ίδιοι να το αρθρώσουμε. Οι κοινωνικά προδιαγεγραμμένες βιογραφίες μετασχηματίζονται σε βιογραφίες που είναι αναστοχαστικές και αυτοπαραγόμενες και διατρέχουν αποφάσεις όπως η επιλογή σπουδών, επαγγέλματος, συζύγου, τόπου κατοικίας, αριθμού παιδιών κτλ. Όπως ο ίδιος εύστοχα λέει: «ακόμα και εκεί που η λέξη απόφαση είναι κάπως υπερβολικό να ειπωθεί καθώς απουσιάζει και η συνείδηση και οι εναλλακτικές, το άτομο θα πρέπει να πληρώσει το τίμημα ακόμα και γι αυτές τις αποφάσεις που δεν πήρε».

Στην δεύτερη νεωτερικότητα το άτομο μαθαίνει από τη βιογραφία του και η ταυτότητά του οργανώνεται σε σχέση με το πώς αυτή νοηματοδοτείται από το άτομο καθώς αυτό

περνάει από ή επιστρέφει στους θεσμούς που δομούν τη διαδρομή του βίου του. Αυτού του είδους η «βιογραφική μάθηση» είναι που καθορίζει και τις μελλοντικές αποφάσεις και τη διαχείριση περιπτώσεων κρίσης που αντιμετωπίζει κανείς όταν οι μεταβάσεις ζωής είναι μη αναμενόμενες. Ειδικά σε καταστάσεις αρνητικής βίωσης όπου οι καταστάσεις ζωής είναι αποδιοργανωτικές της ταυτότητας, όπως σε περιπτώσεις ανεργίας, σχολικής απόσυρσης, σχολικής αποτυχίας, αλλαγής σχολικού περιβάλλοντος, χωρισμού, χρόνιας ασθένειας, καθοδικής κινητικότητας, αλκοολισμού, μετανάστευσης κτλ, η μαθησιακή λογική στη βάση της οποίας ανασυγκροτείται το σύνολο της γνώσης που δομεί τα αυτονόητα της καθημερινής εμπειρίας και η οποία αρθρώνεται πάνω στη βιογραφική τροχιά του κύκλου ζωής, καθορίζει σε μεγάλο βαθμό όχι μόνο το είδος του μετασχηματισμού της ταυτότητας που εγγράφεται σε μια τέτοια διαδικασία αλλά και τις συλλογικές πρακτικές που αναπτύσσει μια ομάδα για να αναμετρηθεί με συστημικές αλλαγές.

Κατά τη γνώμη μου, το τελευταίο αυτό σημείο νομίζω συνιστά την θεωρητική κληρονομιά που άφησε ο Β και της οποίας η πρόκληση έγκειται προφανώς όχι στο να την υποτιμήσουμε θεωρώντας ότι «σε τελευταία ανάλυση αντανακλά» την αδυναμία συσσώρευσης του κεφαλαίου, αλλά κριτικά να την εμπλουτίσουμε ώστε να δούμε σε ποιο βαθμό μπορεί να μας βοηθήσει να γίνουμε ηθικά αυτόνομοι, ενεργοί πολίτες και ικανοί να συμφιλιώνουμε, παρά τις αντινομίες του Λόγου, το Είναι με το Δέον. Αυτό δεν ήταν άλλωστε και ένα από τα θεμελιώδη αιτήματα του προγράμματος του Διαφωτισμού;

Μιχάλης Χριστοδούλου

Δρ Κοινωνιολογίας – Πανεπιστήμιο Πατρών